

EXTRA AANDACHT VOOR

De oorlog in dienst van historische en morele vorming

De Tweede Wereldoorlog is populair in het onderwijs. Bijna alle docenten besteden, naast de verplichte lesstof, extra aandacht aan deze oorlog. Dat blijkt uit een onderzoek van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Vanwaar deze grote belangstelling?

Ton van der Schans is voorzitter van de VGN. Hij werkt als docent geschiedenis op de Driestar Hogeschool (pabo) in Gouda.

Oorlog in de klas. Onder deze titel presenteerde het Nationaal Comité 4 en 5 mei een rapport met de resultaten van een onderzoek naar de aandacht voor de Tweede Wereldoorlog in het onderwijs. Leerkrachten uit groep 7 en 8 van de basisschool en uit alle klassen en schooltypen van het voortgezet onderwijs deden hieraan mee. Naast de verplichte lesstof in de canon, oriëntatiekennis en kenmerkende aspecten besteden bijna alle leerkrachten extra aandacht aan de Tweede Wereldoorlog. De vraag die centraal stond in het onderzoek luidde: *Welke aandacht besteden leraren en docenten in de les aan de Tweede Wereldoorlog en welke informatiebronnen gebruiken zij hierbij?* De uitkomsten zijn duidelijk: 91% van de PO-docenten en 83% van de VO-docenten besteden in hun lessen extra aandacht aan de Tweede Wereldoorlog. De meeste docenten verbinden hun lessen over deze oorlog in meer of mindere mate aan nieuws of actualiteiten. Docenten in alle onderwijstypen besteden in hun lessen over de Tweede Wereldoorlog de meeste aandacht aan het thema Jodenvervolging. In tegenstel-

ling tot sommige geluiden uit het onderwijs en de media blijkt uit het onderzoek dat er vrijwel geen docenten zijn die het moeilijk vinden om les te geven over dit onderwerp.

RECONSTRUCTIE

Geschiedenisboeken, films en documentaires worden – in deze volgorde – zowel in het primair als het secundair onderwijs het meest als bron gebruikt. Bij de films scoren *Der Untergang*, *Schindler's List* en *Saving Private Ryan* in het voortgezet onderwijs het hoogste. In het basisonderwijs gebruiken docenten vooral de films *Oorlogswinter* en *The Diary of Anne Frank* als lesmateriaal. In de les gebruiken docenten in zowel het voortgezet als het primair onderwijs de boeken *Het Achterhuis* en *Oorlogswinter* het meest. De grote aandacht voor de Tweede Wereldoorlog in het onderwijs is niet verrassend. Dat geldt wel voor het geschiedenisboek als meest gebruikte informatiebron voor in de lessen. Weliswaar staan films en documentaires op een goede tweede plaats, maar de veel gehoorde bewering dat het gesproken en geschreven woord

Schindler's List blijft een favoriet in de klas.

Rechter pagina: Het verhaal van Erik Hazelhoff Roelfzema spreekt tot de verbeelding. Hier op de foto rechts. Naast hem staan Peter Tazelaar en Rie Stokvis, allen adjudanten van koningin Wilhelmina, tijdens een bezoek van de koningin en prinses Juliana aan Breda in 1945. Foto Willem van de Poll, Nationaal Archief.

WO II

meer en meer plaats moet maken voor afbeeldingen (films, documentaires, etc.) blijkt niet te kloppen. Dat het onderwijs over deze oorlog veelal gekoppeld wordt aan de actualiteit is verheugend. Hierbij dringt zich wel de vraag op naar de historiciteit. Worden zowel de actualiteit als de geschiedenis (in dit geval de Tweede Wereldoorlog) in de context van de eigen tijd en ruimte geplaatst en onderscheiden? We kunnen en mogen vanuit historisch oogpunt niet alle grote oorlogen en terreur op één hoop gooien, waarbij de historische eigenheid en individualiteit verdwijnen. Cristian van Emden van het Nationaal Comité 4 en 5 mei benadrukt het belang van verder onderzoek naar films, omdat deze de beeldvorming van leerlingen over de oorlog in belangrijke mate beïnvloeden (zie kader). Hierbij gaat het niet over de geschiedenis, deze is op haar sporen na verdwenen, maar over onze *beelden* van de geschiedenis. In dit opzicht is er sprake van een reconstructie van het verleden.

ONEINDIGE OORLOG

De extra aandacht voor de Tweede Wereldoorlog beperkt zich niet tot het onderwijs. Afgelopen maand verscheen een vuistdik boek (960 bladzijden) van Volker Ullrich over Hitler: *Adolf Hitler. Deel 1: De jaren van opkomst 1889-1939*. Volgens een voorzichtige schatting zijn over Hitler ongeveer 120.000 boeken geschreven. Dit zal het laatste boek dus niet zijn. Sinds *Soldaat van Oranje* op 30 oktober 2010 in première ging, heeft de musical over de Nederlandse verzetsheld Erik Hazelhoff Roelfzema ruim 1,4 miljoen bezoekers getrokken; het is de langstlopende voorstelling uit de Nederlandse geschiedenis. Het staatsbezoek van koning Willem-Alexander aan Japan afgelopen oktober droeg de sporen van een oorlogsverleden dat niet is verwerkt. Bij deze en andere gelegenheden hangen de gruwelen en vernederingen die Nederlanders in de interneringskampen in Nederlands-Indië moesten ondergaan als een schaduw over de tafelredes. Ondanks de in het verleden geuite verontschuldiging en 'oprechte bedroefdheid' van Japanse regering en keizer.

En dan is er het lokale gezicht van de Tweede Wereldoorlog. Zoals in Westkapelle. Geallieerden bombardeerden op 3 oktober 1944 de zeedijk om Walcheren onder water te zetten met als doel de Duitsers te verjagen. 157 van de 2369 inwoners van het dorp kwamen om. Oma Johanna Slabber de ►

UITDAGINGEN

Cristian van Emden van het Nationaal Comité 4 en 5 mei vindt de uitkomsten van het educatieonderzoek Oorlog in de klas een opsteker voor alle organisaties die de afgelopen decennia hebben geijverd om de Tweede Wereldoorlog onder de aandacht van docenten en leerlingen te brengen. Toch ziet hij nog genoeg uitdagingen.

NEDERLANDS-INDIË

Docenten besteden nog te weinig aandacht aan de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië. Zij geven de voorkeur aan lesgeven over de Holocaust of de bezetting van Nederland. Wellicht is dit een van de redenen waarom uit het jaarlijkse *Nationaal Vrijheidsonderzoek* van het Nationaal Comité 4 en 5 mei blijkt dat de bevolking weinig kennis heeft van de Japanse agressie en de gevolgen daarvan voor de bewoners van toenmalig Nederlands-Indië.

FILMS IN DE KLAS

Er is ook nog veel winst te behalen bij het gebruik van audiovisueel materiaal in de lessen over de Tweede Wereldoorlog. Veelal gaat het om speelfilms die vooral bedoeld zijn als entertainment. De beelden die hierin worden geschetst beïnvloeden de beeldvorming van leerlingen over de oorlog. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei is daarom een onderzoek gestart naar het gebruik van films als lesmateriaal. Een belangrijk aandachtspunt hierbij: onderscheid leren maken tussen feit en fictie.

GASTSPREKERS

Leraren nodigen vaak gastsprekers uit in de klas. Meestal gaat het om ooggetuigen van de Tweede Wereldoorlog. Om deze verhalen ook voor de toekomst te behouden zijn de laatste jaren veel ooggetuigenverhalen vastgelegd op film. Het Nationaal Comité gaat een tweede vervolgonderzoek opstarten naar getuigenverhalen. Centrale vraag is hoe getuigenverhalen kunnen worden gebruikt in de klas, ook nadat ooggetuigen zijn weggevallen.

Pagter vertelde dat op elke verjaardag haar huis stampvol visite zat, maar tegelijkertijd ook zo vreselijk leeg bleef. Ze verloor tijdens het bombardement haar vader, moeder, twee zussen, een oom en twee nichtjes. De Tweede Wereldoorlog is een van de grootste inspiratiebronnen voor films. De extreme vormen die heldendom en tragiek in de oorlog aannamen, blijken de juiste ingrediënten voor spannende en aangrijpende films te zijn.

DISCUSSIE ZONDER EIND

In het recent gepubliceerde boek van Bas von Benda-Beckmann *De Velser affaire. Een omstreden oorlogsgeschiedenis* (2014) komt het steeds terugkerende thema van de betrekkelijkheid van goed en kwaad tijdens de bezetting opnieuw aan de orde. Vooral door het verschijnen van het magnum opus van historicus Loe de Jong *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* tussen 1969 en 1991 en de tv-serie *De Bezetting* tussen 1960 en 1965 ontstond een tot vandaag voortdurende discussie over het al dan niet terechte zwart-witschema van daders en slachtoffers. In Nederland heeft Chris van der Heijden met zijn *Grijs verleden* (2001) de opvatting geijkt dat de meeste Nederlanders zich tijdens de bezetting niet lieten leiden door morele keuzes, door 'goed en fout', maar door toeval, omstandigheden en opportunisme. Nederlanders keken massaal de andere kant op bij Duitse misdaden. Het morele oordeel over het optreden van personen wordt vooral bepaald door de heersende tijdgeest. In de nieuwe biografie van Cees Meijer: *Jan de Quay (1901-1985)* lezen we hoe Jan de Quay in 1959 minister-president werd. De oprichting van de Nederlandse Unie in juli 1940

In de film *Oorlogswinter* komt de hoofdpersoon voor morele dilemma's te staan.

door hem, samen met Linthorst Homan en Eindhoven, werd gezien in het licht van 'burgemeester in oorlogstijd' zijn. In de jaren zeventig velde onze nationale grootinquisiteur Loe de Jong, niet alleen een fnuikend oordeel over Willem Aantjes, maar ook over De Quay: een collaborateur.

LEVERANCIER VAN MORAAAL

In pedagogische en onderwijskundige zin wordt de Tweede Wereldoorlog in het onderwijs vooral gebruikt om de ontwikkeling van moraal bij de leerlingen aan de orde te stellen. In de film *Oorlogswinter* wordt de hoofdpersoon door de gebeurtenissen volwassen en aanvaardt hij de consequenties van de keuzes die hij maakt. Hierbij gaat het dus veel meer om een pedagogisch-psychologisch les dan om de historische betrouwbaarheid van de film en het boek. Evenals de film van Paul Verhoeven uit 1977 gaat de gelijknamige musical *Soldaat van Oranje* over de keuzes die mensen tijdens de oorlog maken en over het gegeven dat het naoorlogse denken in 'goed' en 'fout' een simplistische voorstelling is van de 'oorlogse' werkelijkheid.

Het boek van Von Benda-Beckmann ontrafelt een lokale oorlogsgeschiedenis van dilemma's en dubbele agenda's, van helden en veronderstelde verraders. Von Benda-Beckmann brengt met zijn boek de discussie over 'de grijstinten' in bezetting en verzet een stap verder. Op literair gebied zetten Vestdijk met *Pastorale 1943* en Hermans met *De donkere kamer van Damokles* een trend. Jan Brokkens *De vergelding. Een dorp in tijden van oorlog* (2013) over het dorp Rhoon slaat op hetzelfde morele aangebeeld. Brokken stelt een verrassend universeel thema aan de orde: het verhaal over dilemma's die elke oorlog met zich meebrengt en over goed en fout. Mensen blijken elkaar te beoordelen op basis van gebrekkige kennis. En dat beoordelen gaat er veelal hard aan toe. Juist omdat het gaat om goed en fout, om daders en slachtoffers, om mensenlevens en – in het boek van Brokken – om de zwaar beschadigde levens van de overlevende familieleden.

OORLOG IN DE KLAS

Als na het geschiedenisboek, de speelfilm de belangrijkste informatiebron is voor de beeldvorming in de geschiedenislessen, is de vraag naar de historische betrouwbaarheid van de film belangrijk. Evenals bij de roman dient er bij de speelfilm een relatie te zijn tussen feit en fictie. In dat opzicht moet elke film en roman in historische zin verifieerbaar en falsifieerbaar zijn. Laat de leerkracht zich ervan bewust zijn, dat films en romans naast historische beeldvorming, ook psychologische en pedagogische implicaties hebben.

Hannah Arendt schreef over de alledaagsheid van het kwaad naar aanleiding van het Eichmann-proces in Jeruzalem in 1961. Foto Milli John, Israël National Photo Collection.

Juist in het geschiedenisonderwijs hebben we naast verantwoorde historische beeldvorming behoefte aan pedagogische idealen en morele vorming. De Romeinse denker Cicero heeft de relatie tussen het geschiedenisonderwijs en de persoonlijke ontwikkeling onnavolgbaar kernachtig onder woorden gebracht toen hij zei dat ‘wie onwetend is over het verleden voor altijd een kind blijft’ en dat ‘geschiedenis de leermeester van het leven is’.

Onderwijs over de Tweede Wereldoorlog geeft voor de toekomstige generaties betekenis aan de grote thema's in ieder mensenleven: vrijheid en onvrijheid, recht en willekeur. Hannah Arendt wijst ons in haar klassieke *De banaliteit van het kwaad* (1963), dwars door alle wetenschappelijke analyses heen, op de persoonlijke, psychologische en ethische positiebepalingen die zich ook in onze moderne maatschappij en in ieders persoonlijk leven voordoen. In de geschiedenis, maar ook in het heden komen we de alledaagsheid van het kwaad, de griezige middelmatigheid van de schuldigen, het beest en de machthonger die in de menselijke natuur schuilen, individuele heldenmoed en het brengen van offers, tegen. Net als in goede literatuur is hier de vraag naar goed en kwaad, waarheid en leugen aan de orde als een moreel vraagstuk. De televisiebeelden van de wreedheid en terreur van de beweging Islamitische Staat (IS) lijken een variant te zijn van de *Historikerstreit*. Was de Holocaust uniek of behoren we allemaal tot een ‘beestachtig ras’?

Zo kunnen we ook de vraag stellen of het jaarlijkse feestgedruis op 5 mei nog een relatie met de historische werkelijkheid heeft. Weten de deelnemers van de vele jaarlijkse bevrijdingsfestivals ook waarvan zij bevrijd zijn?

DE IDENTITEITSVRAAG

Geschiedenis is ten diepste identiteitsbepalend. De mate waarin iemand zich van het (persoonlijke) verleden bewust is, bepaalt zijn persoonlijkheid. Juist nu ideologieën verdwenen zijn, dient de identiteitsvraag zich aan. Onze persoonlijke geschiedenis weerspiegelt een in het persoonlijk verleden afgelegde weg. We kunnen het verleden nooit afsluiten. Het helpt bij het levend houden van de voorvaders en -moeders die ons gemaakt hebben tot wie en wat we zijn. Met historisch besef en een moreel kader kunnen we ook de vragen uit de actualiteit tegemoet treden. Zo is daar de telkens terugkerende vraag voor wie de herdenking op de Dam is. Stemmen uit de Joodse en Indisch-Nederlandse gemeenschap vertelden naar aanleiding van de laatste herdenking tegen bestuursleden van het Nationaal Comité 4 en 5 mei: ‘De herdenking op de Dam is niet voor ons.’ In Putten en Vorden kunnen ze erover meepraten. In Putten werd de gemeenschap verdeeld door de vraag of Duitsers welkom waren bij de herdenking van de weggevoerde slachtoffers. In Vorden ontstonden rellen vanwege het defilé langs graven van Duitse

‘WETEN DE DEELNEMERS VAN DE VELE JAARLIJKSE BEVRIJDINGSFESTIVALS OOK WAARVAN ZIJ BEVRIJD ZIJN?’

soldaten. De herijking van het herdenkingsbeleid laat zich verklaren door de veranderende tijden. De bevolking is gefragmenteerd en multicultureel. Hoe is een gemeenschappelijke basis te vinden voor dit nationale herdenken? Hier ligt een grootse opdracht voor het geschiedenisonderwijs. Geschiedenis dient naast bestaansverheldering ook te oordelen. De moed van enkelen, noem hen helden, kan van grotere betekenis zijn dan een realistische, grijze benadering van de geschiedenis waar goed en slecht altijd door elkaar lopen. Al dient dit aspect ook aan de orde te komen. Laat geschiedenis ook een vorm van cultuuroverdracht en cultuurkritiek zijn. Cultuur zonder norm bestaat niet (Van Deursen). Het doel van het geschiedenisonderwijs is ook de eigen plaats in de geschiedenis bewuster te leren kennen. Dat heeft consequenties voor de leerstof. Laten we overdragen wat we vanuit ons vormingsdoel belangrijk vinden, laat leerlingen ontdekken wat onze tijd zijn eigen gezicht heeft gegeven. ■